

УДК 316.614.5-053.9:[364-54-787.522](477+438)

DOI: 10.31891/PT-2021-2-4

ГОЛОВА Н. І.

Хмельницький національний університет

ORCIDID0000-0003-1097-8486

e-mail:nata_golova@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ СПРИЯТЛИВОЇ АДАПТАЦІЇ GERONТОЛОГІЧНОЇ ГРУПИ НАСЕЛЕННЯ ДО НОВИХ УМОВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

В статті розглядаються соціально-психологічні умови адаптації осіб похилого віку до старіння та вплив соціального статусу на цей процес: побутові (якість харчування, що дозволяє вважати зовнішнім чинником соціальної адаптації); дозвіллєві (організація дозвілля); комунікаційні (спілкування допомагає особам похилого віку обмінюватися життєвим досвідом і просто знаходити однодумців); релігійні; практика «втілення мрій», яка застосовується в Польщі (соціальні працівники, психологи допомагають своїм клієнтам реалізувати «дрібну» мрію). Досліджені основні «життєві позиції» (конструктивна, залежна, захисна, позиція «ворожості до світу», позиція «ворожості до себе і свого життя») цієї категорії осіб, що впливають на психологічну адаптованість. Класифіковано форми соціальної адаптації в рамках якої виокремлюється конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм, радикалізм (заколот), в ході дослідження з'ясовано, що найпоширенішими формами адаптації для всіх осіб похилого віку є ритуалізм і конформізм. Обґрунтовані умови сприяючої адаптації осіб похилого віку до нових умов соціалізації, через призму соціально-психологічної реабілітації, що полягає у соціальному забезпеченні, піклуванні, захисті. Проаналізовані завдання соціального працівника, практичного психолога в організації соціально-психологічної адаптації, осіб похилого віку. Охарактеризовано стратегію соціально-психологічної роботи з самотніми особами літнього віку. Визначено вплив соціального статусу на адаптаційний процес в літньому віці. Розглянуто поняття самотності в аспекті соціального захисту.

Ключові слова: адаптація, соціалізація, особи похилого віку, соціальне забезпечення, соціально-психологічна реабілітація, піклування.

NATALIA HOLOVA

Khmelnitsky National University

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF FAVORABLE ADAPTATION OF THE GERONTOLOGICAL GROUP OF THE POPULATION TO THE NEW CONDITIONS OF SOCIALIZATION

The article considers the socio-psychological conditions of adaptation of the elderly to aging and the impact of social status on this process: household (quality of food, which allows us to consider an external factor of social adaptation); leisure (leisure organization); communication (communication helps the elderly to share life experiences and just find like-minded people); religious; the practice of "dream realization" used in Poland (social workers, psychologists help their clients to realize a "small" dream). The main "life positions"

(constructive, dependent, protective, position of "hostility to the world", position of "hostility to oneself and one's life") of this category of persons influencing psychological adaptability are studied. Forms of social adaptation are classified, which distinguish conformism, innovation, ritualism, retreatism, radicalism (rebellion), the study found that the most common forms of adaptation for all the elderly are ritualism and conformism. The conditions of favorable adaptation of the elderly to the new conditions of socialization are substantiated through the prism of social and psychological rehabilitation, which consists in social security, care, protection. The tasks of a social worker, a practical psychologist in the organization of social and psychological adaptation, the elderly are analyzed. The strategy of social and psychological work with single elderly people is described. The influence of social status on the adaptation process in old age is determined. The concept of loneliness in the aspect of social protection is considered.

Keywords: adaptation, socialization, the elderly, social security, socio-psychological rehabilitation, care.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Однією з демографічних характеристик сучасного суспільства як у світовому, так і в локальних масштабах, вважається досить стрімке старіння населення. Збільшення чисельності літніх осіб, яке пов'язане з різними факторами, спричинило зростання наукового інтересу до геронтологічних проблем. Спостерігається посилення дослідницьких спроб у наукових геронтологічних студіях різних сферах у тому числі соціології, психології.

В літньому віці як і в будь-якому, життя індивіда не усвідомлюється без суспільних відносин. Зміст існування в цьому суспільстві зводиться до того, щоб бути йому корисним. Бездіяльність в старості сприймається як відмова від індивідуальності, від повноцінного життя. Обмеження з віком фізичних можливостей, відповідно відображається і на психічній сфері осіб літнього віку, цілеспрямовано впливає і на їхній спосіб життя, утруднюючи його при цьому, а як результат визначає їх місце в суспільстві. Цей фактор є важливою умовою формування в старості нової життєвої позиції, яка направлена на відмову від минулого способу життя, соціальної активності та затвердження особи в новій соціальній ролі. Формування нової життєвої позиції має свій активний початок, що пов'язаний із адаптацією особи похилого віку до нових умов життя і подальшим процесом соціалізації, що є безперервним процесом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Процес адаптації є предметом дослідження фахівців багатьох галузей наукового знання. Психологи, філософи, соціологи, педагоги, розкривають різні аспекти цього процесу, досліджують механізми, етапи та стадії, визначають фактори. Нажаль проблема адаптації геронтологічної групи населення у вітчизняній літературі ще не є

предметом спеціального дослідження, хоч проблема адаптації дітей, підлітків та дорослих до нових умов проживання чи навчання дуже актуальна і в теоретичному, і в практичному значенні.

Адаптація осіб похилого віку до нових умов проживання як предмет наукового аналізу висвітлена в працях Ануфрієвої Р., Білого О., Букіна Т., Волкова Т., Зайцевої В., Ковальової Н., Козлової., Комлина М. і т.д. Різні аспекти методологічної та теоретичної геронтопсихології життя людей похилого віку досліджували психологи: Краснова О., Лідере А. (особливості розвитку обистості в період літнього віку), Єрмолаєва М. (структура емоційних переживань), Чепелева Н., Смільсон М. (нарративна психологія людей старечого віку), Галкін В., Болтенко В., Дементева Ф., Шаталова Ю., Шахматов М. (дослідження адаптації людей похилого віку в геріатричних будинках) [6, с. 228-322].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття

Незважаючи на проведені дослідження, з даної проблеми, майже не дослідженим є вплив пристосування, входження, звикання до нових умов життя осіб похилого віку в процесі їхньої соціалізації. тті

Формування цілей статті

Мета статті полягає в обґрунтуванні умов сприятливої адаптації геронтологічної групи населення до нових умов соціалізації.

Відповідно до мети поставлені такі *завдання*:

1. Виділити аспекти адаптації осіб літнього віку до процесів старіння.
2. Визначити основні «життєві позиції» людей літнього віку, що впливають на психологічну адаптованість.
3. Обґрунтувати умови сприятливої адаптації осіб літнього віку до нових умов соціалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження

У психологічному аспекті адаптації, основною проблемою старечого віку є саодинокість і внаслідок цього втрата необхідних і бажаних контактів, беззахисність перед оточенням, яка несе, як їм здається, загрозу їхньому благополуччю та здоров'ю. Стосунки між сусідами не завжди доброзичливі. Часто вони перетворюються у довготривалу війну. Поразки виникають у вигляді дезадаптації, фізичного нездоров'я, емоційних розладів.

Досліджені основні «життєві позиції» людей старечого віку, що впливають на психологічну адаптованість:

1. «*Конструктивна*» позиція, особи з таким орієнтуванням все життя були спокійними та задоволеними. Вони позитивно ставляться до життя, здатні змиритися зі смертю, яка наближається, активні та

налаштовані на надання допомоги іншим. Зі старості трагедії не роблять, шукають розваг і контактів із людьми.

2. «Залежна» позиція притаманна особам, які все життя не зовсім довіряли собі, були безхарактерними, пасивними. Старіючи, вони з ще більшим зусиллям шукають допомоги, визнання, не отримуючи його почувають себе нещасними.

3. «Захисна» позиція формується у осіб з підвищеним механізмом до опору. Вони не прагнуть зближення з людьми, тримаються замкнено, відгороджуючись від людей. Старіння сприймають з обуренням, з ворожістю.

4. Позиція «ворожості до світу». Такі особи звинувачують оточуючих і суспільство у всіх невдачах, які вони перетерпіли в житті. Вони підозрілі, агресивні, нікому не довіряють, відчують відразу до старості.

5. Позиція «ворожості до себе і свого життя», виражається у пасивності, зникненні зацікавленості та ініціативи. Такі особи схильні до погіршення настрою і фаталізму, почувають себе самотніми. Своє життя вони вважають не вдалим, ставлення до смерті не травмуючи, навпаки, як звільнення від існування [5].

Наведені дані про вікові особливості психологічної адаптованості осіб старечого віку дають змогу врахувати цей параметр під час проведення та надання психологічної та корекційної допомоги, експериментального – психологічного обстеження, діагностики відхилень від норми і т.д.

Визначають деякі умови адаптації осіб похилого віку до старіння:

- побутові (якість харчування, що дозволяє вважати зовнішнім чинником соціальної адаптації);
- дозвіллі (організація дозвілля);
- комунікаційні (спілкування допомагає особам похилого віку обмінюватися життєвим досвідом і просто знаходити однодумців);
- релігійні;
- практика «втління мрій», яка застосовується в Польщі (соціальні працівники, психологи допомагають своїм клієнтам реалізувати «дрібну» мрію).

Якщо взяти до уваги класифікацію форм соціальної адаптації Р.Мертон, в рамках якої виокремлюються конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм, радикалізм (заколот) [3, с.310–313], то в ході дослідження з'ясовано, що найпоширенішими формами адаптації для всіх осіб похилого віку є ритуалізм і конформізм, адже такі особи зазвичай підпорядковуються середовищу, повністю виконують нові

вимоги або ж слідує зовнішнім вимогам середовища. При цьому їхні внутрішні мотиви та цілі можуть і не збігатися з аналогічними характеристиками нового соціального оточення.

Одним із аспектів сприятливої адаптації, що впливає на соціалізацію особистості є соціальне піклування, обслуговування та забезпечення. На сьогоднішній день, піклуючись про людей похилого віку держава створює систему соціального забезпечення в Україні (будинки – інтернати, гериатричні пансіонати, пансіонати для ветеранів війни та праці).

Аналізуючи адаптованість осіб похилого віку до нових умов проживання ми зосередимо свою увагу на такому виді соціального забезпечення як соціальне обслуговування. Це такий вид соціального забезпечення який реалізується в різноманітних формах. Соціальне обслуговування являє собою надання підтримки матеріального характеру, у вигляді позитивних дій з боку відповідних державних органів на користь непрацездатної особи.

Зауважимо, що будинки – інтернати є стаціонарною соціально – медичною установою загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. Людина, яка потребує допомоги може її отримати. Змінюючи одне соціальне оточення на інше, тобто змінюючи мікросередовище людина при цьому по різному проходить процес адаптації. Цей процес великою мірою залежить від тих умов і того середовища в якому вона раніше перебувала. Так, якщо людина похилого віку жила в сім'ї, де були діти, онуки – вона набагато важче переносить процес адаптації, а інколи взагалі не витримуючи покидає заклад соціального обслуговування. Ті люди, які й раніше були самотні, швидко адаптуються до нових соціальних умов. Бо саме в таких закладах вони відчують свою значущість і потрібність в цьому світі. Розглядаючи процес підготовки людини похилого віку до засвоєння нових умов, які створюють пансіонати соціального обслуговування, треба мати на увазі, що прийняття на кожному етапі життєвого шляху нових та залишення старих ролей, так само як і адаптація до зміни їх змісту та співвідношення, вимагає від індивіда відповідної підготовки, тобто соціалізації. При цьому рольову визначеність можна розглядати тільки в якості фактора адаптації, бо її значення для успішної орієнтації досить велике. Таким чином, рольова адаптація є однією із складових соціальної адаптації особистості.

Соціалізація передбачає адаптацію до середовища з урахуванням індивідуальних особливостей (уповільнення реакції при

більш швидкій стомлюваності; порушення відчуттів і сприйняття у зв'язку з погіршенням роботи органів слуху й зору; труднощі розподілу й переключення уваги; зниження здатності до концентрації та зосередження уваги; послаблення пам'яті у вигляді забудькуватості (синдром Корсакова), коли погіршується запам'ятовування свіжої інформації, а натомість спливають давні події; труднощі відтворення інформації; уповільнення мислення; емоційна пригніченість на фоні регулярної дратівливості, зміни настрою, схильність до депресивних станів).

Одним із показників соціалізації є ідентифікація з виконуваними функціями, що прописані соціальною роллю. Важливо, щоб ця роль знайшла своє відображення в Я – образі літньої людини, при цьому мала позитивне емоційне забарвлення. Зазначимо, що похилий вік не завжди асоціюється з позитивом, особливо на фоні перебування в геріатричних будинках. Тому тут виникає необхідність психологічної допомоги по формуванню нової ідентичності, нового сенсу життя.

Вибираючи методи роботи з людьми похилого віку соціальний працівник, практичний психолог має брати до уваги особливості емоційної сфери, щоб мати можливість впливу на неї, з реабілітаційною та корекційною метою. Робота має бути направлена на ту сторону психічної діяльності, яка складає сферу її особистісних цінностей. Зазвичай люди літнього віку схильні до негативних емоцій. Оскільки змінився їхній соціальний статус, мікросередовище в якому вони знаходяться, ролі які вони виконували, знизилася соціальна і біологічна адаптивність, продуктивність діяльності, фізичні зміни, що вплинули на самопочуття. Неспроможність літньої людини, щось робити для інших викликає у неї почуття неповноцінності, роздратованості та бажання заховатися, котре в майбутньому переросте в байдужість до навколишнього світу [4с,187-195].

Головне врахувати те, що кожна особа похилого віку – це особистість і як особистість є самоцінністю. Особистість визначає й особливості процесу старіння. Кожна людина унікальна у своєму «Я». Тому слід розглядати старість як період розвитку, який відіграє специфічну роль в системі життєвого циклу людини. Як зазначає М.Єрмолаєва, саме тут стає можливим пояснити життя людини в цілому, її зміст і цінність для наступних поколінь [1, с.130].

Розглядаючи старість як вік розвитку, можна припустити, що провідна діяльність на цьому етапі є *структуризація та передача життєвого досвіду*. Іншими словами, позитивна інволюція в старості можлива в тому випадку, коли літня особа знайде можливість

реалізувати накопичений досвід в значущій для інших справі й при цьому вкласти в нього частку своєї життєвої мудрості індивідуальності[1,с.131].

Для соціальних працівників, практичних психологів необхідно, насамперед, розуміння безлічі психологічних, психопатологічних, соматичних, морально-етичних проблем, що виникають у осіб похилого віку, оволодіння методиками, формами і техніками у роботі з такою категорією населення.

Зниження адаптаційних можливостей, в літньому віці, компенсується професійною майстерністю, глибокими пізнаннями і навичками, надбаними протягом усього життя. Адаптаційні механізми дійсно знижуються, але це може бути успішно компенсовано високим рівнем суджень, широтою кругозору.

Визначаючи соціально-психологічні проблеми осіб геронтологічної групи, можна виокремити завдання, що постають перед соціальним працівником, практичним психологом в організації соціального забезпечення та піклування :

- надавати допомогу у вигляді організації дозвілля;
- активізувати комунікативну сторону спілкування;
- зробити процес входження людини в нову соціальну групу безболісним;
- організувати діяльність людини похилого віку так, щоб вона отримувала емоційне задоволення (вплив соціального працівника на емоційну сферу через індивідуально - особистісний підхід дає можливість зрозуміти людині свою соціальну значущість);
- організувати особистісну працю людини похилого віку як головного показника досягнення емоційної стабільності, а відповідно успішної адаптації [3,с.114-120].

Тому для того, щоб успішно працювати з людьми літнього віку, соціальному працівникові потрібно знати їхнє соціально-економічне положення, особливості характеру, матеріальні і духовні потреби, стан здоров'я, бути добре обізнаним про досягнення науки і практики в цьому напрямку. Зміна соціального статусу людини в літньому віці, як показує практика, насамперед, негативно позначається на їх моральному і матеріальному становищі, негативно впливає на психічний стан, знижує його опірність до захворювань і адаптацію до змін навколишнього середовища.

Показником адаптованості виступає *соціальний статус особи* – становище людини в соціальній ієрархії суспільства. Він включає в себе:

- стать;

- професію та становище;
- календарний вік.

Соціальний статус особи похилого віку визначається у першу чергу:

- її професійною активністю, індивідуальними можливостями;
- інтересами поза межами трудової діяльності;
- фізичною активністю, яка відповідає стану здоров'я;
- умовами і способом життя.

Зміна соціального статусу людини в літньому віці, покликана, насамперед, припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацією ціннісних орієнтирів, самого способу життя і спілкування, а також виникненням різних утруднень як у соціально - побутовий, так і в психологічній адаптації до нових умов, диктує необхідність вироблення і реалізації специфічних підходів, форм і методів соціально-психологічної роботи з людьми похилого віку.

Тобто, соціальний статус має два аспекти позитивного та негативного характеру в адаптаційному процесі. До позитивних відносять сприятливе відношення до пенсійного періоду життя, коли особа не відчула відмінностей та зміни соціальних ролей, знаходячись на тій самій посаді, позиції в соціумі. До негативного відносять самотність особи, яка раніше займала значущу позицію в суспільстві. В організації соціально-психологічної роботи з людьми похилого віку необхідно враховувати всю специфіку їхнього соціального статусу не тільки в цілому, але і кожної людини окремо, їхнього нестатку, потреби, біологічні і соціальні можливості, визначені регіональні й інші особливості життєдіяльності.

Самотність виступає негативним чинником, що перешкоджає сприятливому адаптаційному процесу осіб похилого віку. Під *самотністю* в геронтології розуміють тяжке відчуття розриву з оточенням, острах наслідків самотнього життя, важке переживання, пов'язане з втратою істотних життєвих цінностей чи близьких людей, відчуття покинутості, марності і непотрібності власного існування.

Самотність в старечому віці – поняття, що має соціальний зміст:

- самотність як соціальний стан, утруднює налагодження нових і підтримання старих контактів і зв'язків, обумовлений різними причинами як психічного так і соціально – економічного характеру;
- самотність як відсутність родичів, дітей, онуків, а також окреме проживання від молодих членів родини;
- самотність як повне позбавлення людського спілкування для багатьох осіб, що мешкають у родині;

- самотність як самостійний спосіб життя: фізичний стан, що активно обирається самою особистістю з огляду на свій характер і психічне здоров'я.

Стратегія соціально-психологічної роботи з самотніми особами визначається сферою відмінностей феноменів ізоляції від самотності. Якщо людина змінюється протягом життя, то бажано, щоб змінювалася робота, яку вона виконує; тому альтернативні форми зайнятості осіб похилого віку – у сфері малого і середнього бізнесу, у фермерстві, на садових ділянках і т.ін [1, с.123-133].

Сутність соціально-психологічної роботи з людьми похилого віку, полягає у соціально-психологічній реабілітації. У даному випадку такий вид діяльності - це відновлення в осіб похилого віку звичних обов'язків, функцій, провідної діяльності, відновлення соціальних зв'язків. Головне для соціального працівника, практичного психолога це перетворення людини похилого віку з об'єкта (клієнта) соціально-психологічної роботи в її суб'єкта.

Також зауважимо, що на адаптацію, осіб похилого віку, впливає їхній фізичний стан та здоров'я. Багато сторін обміну і функцій людського організму у віці 50-59 років змінюються дуже істотно (ці зміни пов'язані з порушенням нервово – гуморальної регуляції органів і систем зі зниженням імунологічної реактивності, з обмеженням функціональних можливостей серцево-судинної системи, з гіпоксичними порушеннями, з порушенням метаболізму і процесів утворення енергії.

На сьогоднішній день існує такий напрямок діяльності в соціально-психологічній сфері, як медико-соціальна робота, яка розглядається як новий вид мульти-дисциплінарної професійної діяльності медичного, психолого-педагогічного і соціально-правового характеру, спрямованої не тільки на відновлення, але і збереження, і зміцнення здоров'я осіб похилого віку.

Метою медико-соціальної роботи є досягнення оптимально можливого рівня здоров'я, функціонування й адаптації осіб літнього віку з фізичною і психічною патологією, а також соціальним неблагополуччям.

Така робота принципово змінює існуючий підхід до охорони здоров'я, тому що припускає системний медико-соціальний вплив на більш ранніх етапах розвитку хворобливих процесів осіб похилого та старечого віку, що потенційно ведуть до важких ускладнень, інвалідизації і летальним наслідкам. Таким чином, медико-соціальна робота здобуває не тільки виражену реабілітаційну, але і профілактичну спрямованість, що має особливе значення для такої категорії осіб [2].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Підсумовуючи, вище сказане, слід зазначити, що до проблем старості і її визначення, вчені і практики підходили і підходять з різних точок зору: біологічної, фізіологічної, психологічної, функціональної, хронологічної, соціологічної й ін. А звідси і специфіка рішення проблем суспільного і соціального стану, зокрема й адаптації, ролі і місця в родині, в організації соціального забезпечення й обслуговування, соціальної реабілітації, соціального піклування над людьми похилого віку і т.д. Таким чином, особистість літньої особи в міру її старіння змінюється, але старіння протікає по-різному, у залежності від ряду факторів, як біологічних (конституціональний тип особистості, темперамент, стан фізичного здоров'я), так і соціально-психологічних (спосіб життя, сімейно-побутове положення, наявність духовних інтересів, творчої активності).

Таким чином, зміна статусу людини в похилому віці, викликана, насамперед припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацією ціннісних орієнтирів самого способу життя і спілкування, а також виникненням різних утруднень, як у соціально-побутовій, так і психологічній адаптації до нових умов соціалізації. Компетентність працівників та повне знання особливостей впливу соціально - психологічних і біологічних факторів на процес старіння особистості дозволить направлено змінити умови, спосіб життя осіб похилого та старечого віку таким чином, щоб сприяти оптимальному функціонуванню особистості людини і робити тим самим стримуючий вплив на процес її старіння. Питання адаптації осіб похилого віку, складне як з психологічного, соціального, педагогічного напрямку, тому зазначене дослідження не претендує на всю вичерпаність та рішення даної проблеми. Слід звернути увагу у подальших розробках на аспекти адаптації осіб похилого віку до старіння, через які здійснювати психологічну та соціальну допомогу, а також підтримку таким особам.

Література

1. Langer E.J. Counterclockwise: mindful health and the power of possibility. New York:Ballantine Books, 2009. 240 p.
2. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские. URL:www.i-u.ru/biblio/archive/spenser_oputy
3. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Москва: АСТ, Хранитель, 2006. 880 с.
4. ПартикоТ.Б. Загальна психологія. Київ: Видавничий Дім " Ін Юре", 2008. 416 с.
5. Капица С. Понятие социальной адаптации в социологии. Вестник Чувашского университета. 2009. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-sotsialnoy-adaptatsii-v-sotsiologii>

6. Тюптя Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: Знання, 2008. 574 с.

References

1. Langer, E.J. (2009). Counterclockwise: mindful health and the power of possibility. New York: Ballantine Books [in English]
2. Spenser G. Opyty nauchnye, politicheskie i filosofskie. URL: www.i-u.ru/biblio/archive/spenser_opyty [in Russia]
4. Partyko T.B. Zahalna psykholohiia. Kyiv: Vydavnychi Dim "In Yure", 2008. 416 s. [in Ukrainian]
5. Kaputsa S. Poniatyie sotsyalnoi adaptatsyy v sotsyolohyy. Vestnyk Chuvashskoho unyversyteta. 2009. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-sotsialnoy-adaptatsii-v-sotsiologii>.
6. Tyuptia L.T. Sotsialna robota: teoriia i praktyka. Kyiv: Znannia, 2008. 574 s. [in Ukrainian]

Paper received/Надійшла : 06.08.2021